

A HÁBORÚ UTÁN
MAGYARORSZÁGRA
ÉRKEZETT
KÁRPÁTALJAI
ROMA CSALÁDOK
HELYZETE

ROMA
VERSITAS
ALAPÍTVÁNY

TARTALOM

1. BEVEZETÉS	2
2. CIVIL REFLEXIÓK	5
3. A KUTATÁS KÖRÜLMÉNYEI ÉS MÓDSZERTANA	10
4. AZ IDEÉRKEZŐ CSALÁDOK HELYZETE	
UKRAJNÁBAN	13
Roma közösségek Ukrajnában	14
A kárpátaljai romák életkörülményei	16
A kárpátaljai romák foglalkoztatási helyzete	18
A kárpátaljai roma gyerekek iskoláztatása	20
Magyarajkú romákkal szembeni előítéletek, etnikai feszültségek Kárpátalján	22
5. AZ IDEÉRKEZÉS KÖRÜLMÉNYEI	24
6. AZ IDEÉRKEZŐ ROMA CSALÁDOK HELYZETE	
MAGYARORSZÁGON	30
A roma menekültek lakhatási helyzete	31
A roma menekültek foglalkoztatási helyzete	35
A roma menekült gyerekek iskoláztatása	37
7. KUTATÓI REFLEXIÓK	42
8. HIVATKOZOTT IRODALOM	48

Copyright © Romaversitas Alapítvány, 2022

Szerkesztette: Eredics Lilla

A kutatásban résztvevő fiatal kutatók:

Balogh Jenifer, Eredics Lilla, Kadét Ernő,

Oláh Orbán, Szőcsi Dániel, Virág Ádám

A kutatást koordinálta: Sófalvi Tímea

Köszönjük partnereinknek a segítséget

a kutatás lebonyolításában.

Kiadó: © Romaversitas Alapítvány, 2022

Felelős kiadó: Dr. Dinók Henriett, a kuratórium elnöke

www.romaversitas.hu

romaversitas@romaversitas.hu

Layout: Súlyom Melinda

Borítókép copyright: UN Women/Maxime Fossat. Moldova – A Roma family

from Ukraine describes the terror that led them to flee. Attribution-Non-

Commercial 2.0 Generic (CC BY-NC 2.0). Elérhető: <https://www.flickr.com/photos/unwomeneuropecentralasia/51954481124/in/album-72177720297539154/>

Jelen kiadványt az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) által támogatott

projekt keretében hoztuk nyilvánosságra. A kiadvány tartalmáért kizárólag

a Romaversitas Alapítvány vállal felelősséget és a kiadványban foglaltak semmilyen

módon nem tükrözik a UNHCR álláspontját.

1

BEVEZETÉS

Az Ukrajna elleni orosz invázió következtében emberek milliói hagyták hátra otthonukat. Közöttük 2022 február óta mintegy 100.000 roma menekült Ukrajnából európai országokba¹. Magyarországra elsősorban Kárpátaljáról érkeztek magyarajkú roma családok. A Romaversitas Alapítvány, mint romák által vezetett roma közösségi oktatási szervezet a válság kirobbanása óta kiemelt figyelemmel követi a roma menekülőket, különösen a gyerekek helyzetét. Arra vállalkoztunk, hogy több civil szervezettel együttműködve közösen segítsük a háború elől menekülő ukrainai roma családokat. Ennek egy fontos mérföldköve az alábbi helyzetjelentés és – értékelés, amely a Romaversitas egyetemista diákjainak több hónapos kutatómunkájára épül. A nyár folyamán a 6 diákkutató mintegy 161 interjút gyűjtött az ideérkező roma családok körében országszerte, akikhez a segítő szervezetek biztosítottak elérést. S habár az adatfelvétel csak egy pillanatképet ad a kárpátaljai romák helyzetéről az elhúzódó válsághelyzetben, jó alapot jelenthet egy civil diskurzushoz, betöltheti a roma menekültekkel kapcsolatos információhiányt.

Jelen összefoglaló első fejezete főként, de nem kizárólag roma civil szervezetek dolgozóinak reflexióit mutatja be: ők azok, akik jelen voltak a krízishelyzet beállta után, és szakmai munkájukban kifejezetten arra törekedtek, hogy a menekült roma családok egyenlő bánásmódjában és megfelelő ellátásban részesüljenek. Ezt követően feltérké-

¹ A Roma Women Fund Chirikli ukrán roma szervezet legfrissebb információi szerint (Chirikli, 2022). <http://www.chirikli.com.ua/index.php/en/library/item/275-since-february-2022-about-100-000-roma-fleeing-from-the-war-in-ukraine-to-the-eu>

pezzük a romák társadalmi helyzetét Ukrajnában, amely segít mélyebben megérteni és kontextusba helyezni a Kárpátaljáról ideérkező romák, mint többszörösen marginalizált társadalmi csoport életkörülményeit. Ezt követően kitérünk a családok ideérkezésének körülményeire: arra, hogy milyen menekültügyi rendszer fogadta őket, és mit tapasztaltak a határ átlépésekor. Az adatfelvételünk alapján ezután az ideérkező kárpátaljai roma családok magyarországi helyzetéről adunk számot, amelyet a társadalmi inklúzió valamennyi alappillére szerint járunk körbe: lakhatási körülmények, munkaerőpiaci helyzet és a roma gyermekek beiskolázásának alakulása. Összefoglalónkat a kutatók reflexióival zárjuk, amely kiegészíti a kutatás eredményeit, és ajtót nyit egy felkészültebb civil és szakpolitikai párbeszédre az etnikai szegregáció és diszkriminatív gyakorlatok formális és informális folyamatainak figyelembevételével.

2

CIVIL REFLEXIÓK

A Romaversitas 2022 júniusa óta áll kapcsolatban roma és nem roma civil szervezetekkel, akik a Magyarországra érkező menekültek támogatásában valamilyen formában részt vesznek. A 2015 óta leépített magyar menekültügyi rendszerben kisebb és nagyobb civil és egyházi szervezetek és önkéntesek a menekültek támogatásában oroszánrészt vállaltak. A civil hálózatépítés, együttműködés és információáramlás éppen azért elengedhetetlen, mert a szakértelemmel és tapasztalattal rendelkező hazai civil szervezetek szembesülnek a menekültek megfelelő ellátásának legégetőbb gyakorlati nehézségeivel. Ennek mentén a roma civil szervezetek és aktivisták reflexiója kiemelten fontos a roma menekültekkel kapcsolatos diskurzusban. Roma önkéntesek és civil szervezetek dolgozói a háború kitörése óta figyelemmel követték az Ukrajnából ideérkezők, és kifejezetten a roma menekültek sorsát: valamennyien jelen voltak a határnál, fontos munkát végeztek a roma menekültek elszállásolásában és helyzetük utókövetésében is. Tapasztalataik számot adnak egy sor diszkriminatív és előítéletes mechanizmusról, ami a roma menekültek helyzetét övezi, és arról, hogy munkájukban hogyan törekedtek ezekkel szembemenni.

A roma aktivisták azt tapasztalták, hogy a határnál állomásozó hatóságok a roma menekültekkel rendre másképp bántak, mint a nem roma menekültekkel. Az eltérő bánásmód nyílt formája volt egy roma civil szervezet munkatársa szerint az is például, amikor a mintegy 300 roma menekültet szállító vonat Záhonyba érkezével a polgármester elrendelte az önkormányzat és a Református Szeretetszolgálat által működtetett sátrak lezárását. Jellemző volt, hogy jogi segítséghez és a hivatalos tájékoztatáshoz alapvetően akadályozottan jutottak csak hozzá: arról a sajtóban is lehetett értesülni, hogy roma családok a záhonyi vasútállomáson több napig várakoztak anélkül, hogy bármilyen

segítséget kaptak volna a hivatalos szervektől². Emellett gyakrabban igazoltatták őket, mint a nem roma menekülteket, és a hatóságok és olykor a nem roma szervezetek dolgozói is lealacsonyítóan beszéltek velük³.

Azt, hogy a romák is megfelelő ellátásban részesüljenek, számos roma segítő jelenléte biztosította. Jellemzően ők léptek kapcsolatba a roma menekültekkel, felmérték a szükségleteiket, és adott esetben felléptek az egyéb jelenlévő aktorok diszkriminatív vagy lealacsonyító viselkedése ellen. A diszkriminációs esetekkel a roma aktivisták az ombudsmannál is panaszt tettek, az összefoglaló írásakor még nem érkezett javaslat a jogsértések vizsgálatára. A roma menekültek elszállásolásában is hasonlóan fontos szerepük volt. Ahogyan arra majd a továbbiakban részletesebben is kitérünk, a roma menekültek jószíval többszállásokon kaptak menedéket. Kezdetben ennek lebonyolítását is jórészt roma aktivisták koordinálták: együttműködtek és egyeztettek az egyházi szervezetekkel és önkormányzatokkal arról, hogy éppen mely intézményeik tudnának szabad férőhelyet biztosítani a menedékkérő roma családoknak, majd sok esetben a családok odajutását is ők segítettek megoldani. Sokaknak egészen mostanáig segítenek a hivatalos ügyek intézésében; a menedékes státusz regisztrálásában. Emellett biztosították, hogy élelmiszerhez, ruhaneműhöz, tisztálkodási szerekhez a roma családok is hozzájussanak.

² A hírt többek között a 24.hu is lehozta 2022. február 27-én (24.hu, 2022a). <https://24.hu/kozelet/2022/02/27/orosz-ukran-haboru-karpatalja-zahony-romak-menekultek/>

³ A roma menekülteket ért atrocitásokról a Mércén március 25-én megjelent részletesebb elemzés is beszámolt (Mérce, 2022). <https://merce.hu/2022/03/25/menekultvalsag-a-felulrol-szitott-migransgyulolet-oroszaganban/>

Fontos megjegyezni, hogy a roma menekültek lakhatási helyzetére, ellátására számos nem roma civil szervezet egyaránt hangsúlyt fektetett. A Romaversitas Alapítvány nyár elején több roma és nem roma civil szervezettel került kapcsolatba, akik a háború kitörése óta a roma menekültek helyzetével is foglalkoznak. Ezek javarészt olyan szervezetek, amelyek részben vagy egészben a roma menekült gyermekek oktatásával külön foglalkoznak, vagy ezzel kapcsolatban szeretnének együttműködni más oktatási szervezetekkel. Különösképp a roma menekült gyermekek oktatását illetően a májusi állás a civil szervezetek szintjén a következő:

- A legtöbb szervezet látókörébe átlagosan 15-35 roma gyermek került.
- A civilek szerint a családok társadalmi inklúziója kapcsán kiemelten fontos foglalkozni azzal, hogy a gyermekek súlyos iskolai hátrányokkal küzdenek.
- Lemaradásaik mellett az is probléma, hogy a gyermekek Kárpátalján még magyar iskolákban is teljesen eltérő tananyagot tanultak.
- Ennek mentén erőforrásaikhoz mérten számos szervezet külön oktatási és fejlesztő programot, foglalkozásokat, tábort vagy tanodát szervezett, főként vagy kizárólag menekült roma gyermekek számára.
- Amely szervezeteknek ilyen tevékenységre a felméréskor nem volt kapacitása, azoknak is nagy szüksége lenne információátadásra és együttműködésre a gyermekek oktatási lehetőségeiről.

Az egyik roma aktivista szerint a kárpátaljai roma menekültek társadalmi inklúziója túlmutat a civil hálózatépítésen. A helyi szervezetek erőforrása és kapacitása véges, a roma menekültek komplex helyzetének felkarolása nem terhelődhet önmagában a civil társadalomra. Az érdemi előrelépéshez arra is szükség van, hogy a helyi és nemzetközi szinten működő szakpolitikai és jogi aktorok, nagyobb donorszerve-

zetek és döntéshozók a civilek és érintettek javaslatait figyelembe véve bevonódjanak a diskurzusba. Meghatározott cselekvési tervekre van szükség, a helyi civilek által javasolt módszertanok és a menekültügyi ellátásra vonatkozó nemzetközi szakpolitikák, jogi kötelezettségek és jó gyakorlatok hazai kidolgozása mentén.

3

A KUTATÁS KÖRÜLMÉNYEI ÉS MÓDSZERTANA

Az alábbi összefoglaló elemzés az Ukrajnából menekült kárpátaljai roma családok helyzetéről elsősorban a 2022 július 15. és szeptember 15. között érintettekkel gyűjtött interjúkból építkezik. A kutatási projekt azonban nem a kutatási eredmények összefoglalásában teljesedik ki: a Romaversitas célja, hogy ezzel a helyzetjelentéssel elindítsa a roma menekülteket segítő civil szervezetek közötti diskurzust a komplex és célirányos segítségnyújtásról; és az ezzel kapcsolatos ajánlások megfogalmazásáról. A projekt ennek mentén az akciókutatás gyakorlatorientált módszertanára épül, amely kifejezetten arra törekszik, hogy közvetlen változást érjen el egy adott társadalmi probléma kapcsán, az abban érintettek és releváns cselekvők bevonásával⁴.

Kutatásunk továbbá abban is különbözik a hagyományos kutatási környezettől, hogy törekedtünk jelentősen leépíteni a kutatók és a kutatás célcsoportja közötti társadalmi távolságot. A kutatást a Romaversitas magukat romának valló diákjai végezték: Balogh Jennifer, Eredics Lilla, Kadét Ernő, Oláh Orbán, Szőcsi Dániel, és Virág Ádám személyes életútjukban és szakmai érdeklődésükben a romákat érintő társadalmi egyenlőtlenségek elleni harcban elkötelezett pályakezdők/diákok. Ez a pozíció segített áthidalni a kutatók és a célcsoport közötti távolságot, a kutatás során gördülékenyebben alakult ki a bizalmi viszony és párbeszéd az érintettekkel.

Az adatfelvétel során 161 félig strukturált interjút gyűjtöttünk roma menekültekkel. S habár a kutatást megelőzően ez nem volt kikötés, az adatbázisunkba zömében kárpátaljai magyarajkú romák kerültek be,

⁴ (Hohmann et al., 2021; Somekh, 1995)

mindössze két válaszadó érkezett Kijev területéről. Országszerte készítettünk kérdőíveket, legtöbb esetben ott, ahol a menekültek el voltak szállásolva, illetve a civil és egyházi szervezetek elosztópontjain. Így készültek kérdőívek Budapesten, Pest megyei településeken, Szabolcs-Szatmár megyei településeken, Debrecenben, Fonyódon, Békésben és Győrben. A nemek tekintetében kutatásunk nem mutat reprezentativitást: lévén, hogy a férfiak jellemzően dolgoztak az adatfelvétel idején, mindössze 20 férfit sikerült elérni. A kérdőív olyan témákat vesz sorra az alapvető demográfiai adatokon túl, mint a válaszadók ukrainai társadalmi helyzete, az ideérkezés körülményei és a jelenlegi lakókörülményekkel, munkaerőpiaci helyzettel és a gyerekek iskoláztatásával kapcsolatos kérdések.

4

AZ IDEÉRKEZŐ CSALÁDOK HELYZETE UKRAJNÁBAN

ROMA KÖZÖSSÉGEK UKRAJNÁBAN

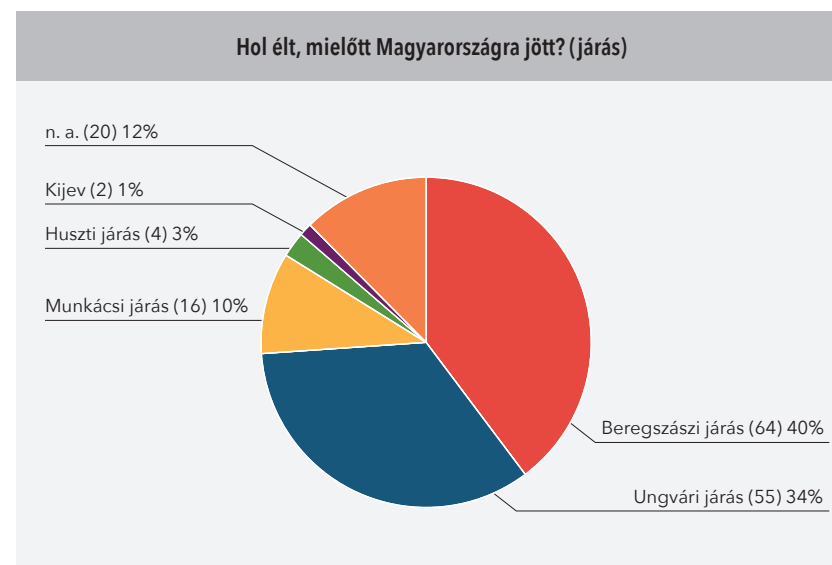
Különböző becslések szerint a romák száma Ukrajnában 200.000 és 400.000 között mozog, az egyes, nyelvileg és kulturálisan tagolt mikro-közösségek – szerb, orosz, oláh, lovári, kelderás, magyar és krími romák – társadalmi státusza azonban meglehetősen heterogén. Életkörülményeik nagyban függenek a régiós és helyi gazdaság-társadalmi környezettől és az abba ágyazódó etnikumközi viszonyok alakásától. S habár a hivatalos statisztikai adatok megbízhatósága kétséges, a 2001. évi legutolsó census szerint Kárpátalja és Odessza megyék településein élnek legnagyobb számban roma közösségek, azon belül is az ukrajnai romák több, mint negyede (29,4%-a) kárpátaljai⁵.

Az itt élő romák társadalmi-gazdasági helyzetét és mindennapi életét az a történelmi-földrajzi meghatározottság alakítja, hogy Kárpátalja alapvetően ki volt téve a 20. század többszörös hatalomváltásainak, és mindannyiszor az adott államalakulat határvidékét képezte, távol az infrastrukturális súlypontoktól. Kárpátalja a Szovjetunió 1991-es összeomlása óta Nyugat-Ukrajna határmenti periferiáját képezi, amely az ország egyik legkiterjedtebb gazdasági válságövezete: a kedvezőtlen természeti adottságok miatt a régió gazdasági potenciálja erősen korlátozott; nem megfelelő az infrastrukturális ellátottság; egyszerre van jelen a magas munkanélküliségi arány és munkaerőhiány; jelentős a munkacélú elvándorlás és elnéptelenedés; a helyi etnikumközi feszültségek és szegregáló mikropolitika.⁶

⁵ (Braun et al., 2010, p. 17; Tsivily, 2022)

⁶ (Borbély, 2015; Braun et al., 2010)

Kárpátalján elsősorban magyar anyanyelvű romák élnek, akik az ukránt, orosz, vagy cigány nyelvet jellemzően nem beszélik. Az itt élő magyar anyanyelvű romák elsősorban – ahogy az általunk megkérdezett ideérkező családok zöme is – a Beregszászi, Munkácsi, Ungvári és Huszti magyarlakta járásokban élnek, amelyek Kárpátalja síkvidéki térségében helyezkednek el.⁷ Ahogy az az 1. ábrán látható, a válaszadók 40%-a érkezett a Beregszászi, 34%-a az Ungvári, 10%-a a Munkácsi, 3%-a pedig a Huszti járásból. Kettő válaszolt, hogy Kijev területéről érkeztek, a megkérdezettek 12%-a pedig nem válaszolta meg, hogy Kárpátalján belül mely járásból érkezett.

1. ábra – Járás szerinti lakóhely
az Ukrajnából érkezett roma családok körében

⁷ (Braun et al., 2010)

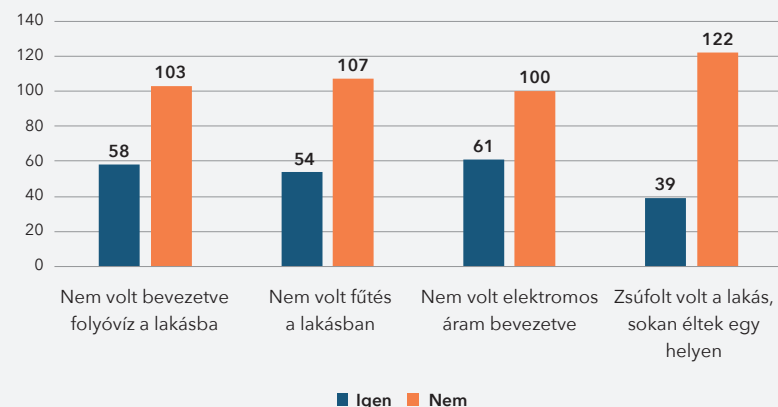
A KÁRPÁTALJAI ROMÁK ÉLETKÖRÜLMÉNYEI

A kárpátaljai romák túlnyomórészt a falvak és városok meghatározott részein, az úgynevezett „cigánytáborokban” élnek. Kárpátalja területén mintegy 120 cigánytábor található. A legtöbb romát tömörítő szegregált táborok közé tartozik a munkácsi, ahol mintegy 7000, illetve a beregszászi, ahol körülbelül 6000 roma él a város peremén – utóbbiban a helyi önkormányzat egy 2,5 méter magas fallal különítette el a romák mélyszegénységét a város mindennapi életétől.⁸ Konkrét arányokat arra nézve elegendő adat hiányában nem tudunk felrajzolni, hogy az ideérkező roma családok hány százaléka élt cigánytáborokban. Mivel azonban a szakirodalom alapján a magyarulta járások roma lakosai jellemzően táborokba tömörülve él, feltételezhetően az általunk megkérdezettek zöme is ekképpen szegregált körülmények közül érkezett. Emellett csak néhányan említették a kutatás során, hogy ők már elhagyták a cigánytábort, betelepültek a helység központibb területeire.

A cigánytáborok a helységek peremén, a helyi intézményi infrastruktúrától (óvoda, iskola, templom, orvosi rendelő, gyógyszerár, bolt, piac, önkormányzat, kultúrház stb.) távol találhatóak, ahol sok esetben nincs vezetékes víz, csatornázás, vezetékes gáz, hulladékelszállítás és betonút. Sok roma család nem megfelelő lakáskörülmények között él, zsúfolt, felújításra szoruló házakban és vályogkunyhókban. Ahogy a 2. ábráról leolvasható, saját adataink szerint az ideérkező családok 36%-ánál nem volt bevezetve folyóvíz, 33%-ánál nem volt fűtés, 38%-ánál pedig nem volt elektromos áram. A megkérdezettek 23%-a ítélte túl zsúfoltnak a helyet, ahol korábban élt. Fontos megjegyezni azonban, hogy a kutatói tapasztalatok azt igazolják, hogy ezekre a kérdésekre láthatóan nem szívesen válaszoltak a megkérdezettek, többen visszautasították a válaszadást. Emellett feltételezhetjük azt is, hogy

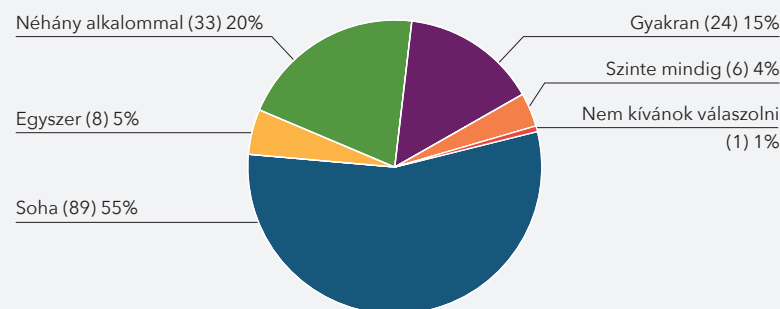
⁸ (Braun et al., 2010; Tsivily, 2022)

Azon a helyen, ahol élt, előfordult-e a következő problémák közül bármelyik?

2. ábra – Lakókörülmények az ideérkező családok ukrainai lakóhelyén

A Magyarországra érkezése előtti 3 hónapban milyen gyakran fordult elő, hogy Ön vagy valamely családtagja éhesen feküdt le aludni?

3. ábra – Az életszínvonal minősége Ukrajnában az ideérkező családok körében

a bevezetett folyóvíz alatt több válaszadó értette a fűtő kutakból nyert vizet és kályhával való fűtést is. Ennél beszédesebb a 3. ábra, amely szerint a megkérdezettek majdnem fele (44%-a) válaszolta azt, hogy legalább egyszer, néhány alkalommal, gyakran vagy szinte mindig előfordult az az ideérkezés előtti 3 hónapban, hogy a családból valaki éhesen feküdt le aludni.

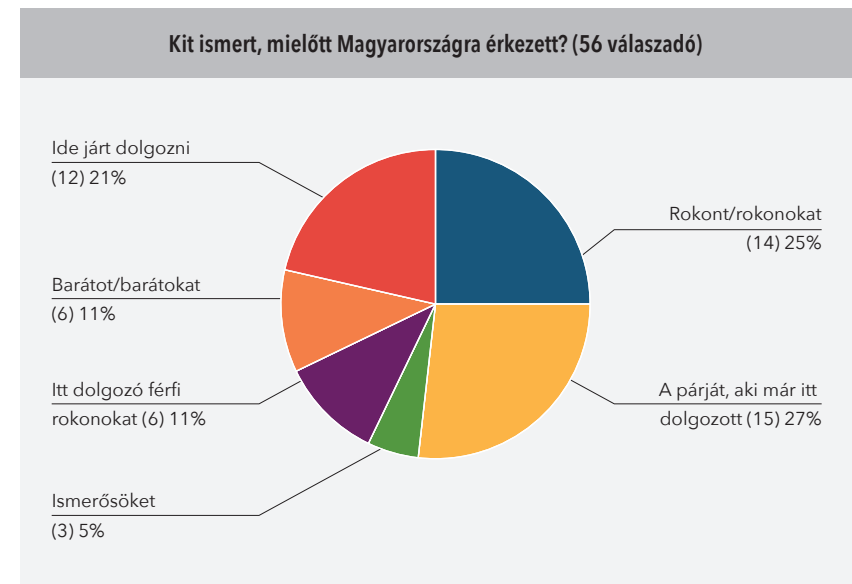
S habár a kutatásunkban a válaszadók 91%-a azt válaszolta, hogy saját tulajdonban élt Ukrajnában, ahogy a Roma Women Fund Chiricli jelentése rámutat⁹, gyakori, hogy tulajdoni lap hiányában az itt élő romák nem tudnak rendelkezni otthonaik felett, ki vannak téve a kiköltötés veszélyének is. Az egyik válaszadónak például azért kellett három gyerekével a rokonaihoz költöznie a háborút megelőző pár évben, mert azon a területen, ahol élt, mindenkit kiköltöztettek, hogy a tábor helyére parkolót építsenek.

A KÁRPÁTALJAI ROMÁK FOGLALKOZTATÁSI HELYZETE

Kárpátalján, ahol alapvetően is magas a munkanélküliség, az itt élő romák szinte teljesen kiszorultak a régiós munkaerőpiac szegmenseiből. Roma civil szervezetek hozzávetőleges becslései alapján az egész Ukrajna területén élő romák mindössze 38%-ának van munkája. A roma nők hátrányait a munkaerőpiacon tovább tetézi, hogy még kevesebb esélyük van olyan munkát vállalni, amit a gyereknevelés és a háztartási feladatok mellett el tudnak végezni. A roma nők körében még magasabb az írástudatlanság és a korai iskolaelhagyás aránya is. Ennek következtében az Ukrajnában élő romák legfőbb gazdasági stratégiája a munkacélú migráció Ukrajnán belül, illetve a környező európai országokba. A kárpátaljai romák elsősorú célországa

⁹ (Tsivily, 2022)

Magyarország.¹⁰ Ezt a saját kutatásunk is igazolja. A megkérdezettek 36%-a, tehát 56-an ismertek valakit korábban Magyarországról, mielőtt ideérkeztek. Az 56 válaszadóból 33 esetében ez saját munkahelyből, vagy férfi rokonok, ismerősök magyarországi munkavállalásából adódó kapcsolatokat jelentett.

4. ábra – Háború előtti kapcsolatok Magyarországon

¹⁰ (Borbély, 2015; Tsivily, 2022)

A KÁRPÁTALJAI ROMA GYEREKEK ISKOLÁZTATÁSA

A Kárpátaljáról ideérkező roma családok helyzetét illetően fontos szót ejteni a két ország iskolarendszerének alapvető különbségeiről és a kárpátaljai roma gyerekek iskolai hátrányairól is. Az ukrán oktatás eltér a magyar, három képzési szintet magában foglaló – 1-4-ig alapfokú alsó; 5-8-ig alapfokú felső; 9-12-ig középfokú – 12 évfolyamos iskolarendszertől. Az ukrán iskolarendszer alapvetően 11 osztályra épül, amelyből 1-4. évfolyamig az elemi szint, 5-9 osztályig az általános iskolai szint és 10-12-ig a középiskolai szint elvégzése történik. Kárpátalján ukrán és magyar tannyelvű iskolák is vannak.¹¹

Braunék 2010-es kutatása alapján, mivel Kárpátalján a romák nagy része a magyarlakta járásokban összpontosul, a roma tanulók létszáma is ezekben a járásokban a legmagasabb. 2009-es oktatási statisztikák alapján Beregszász városa és környékén 1104, Munkács és környékén 1267, Ungvár és környékén pedig 1358 beiskolázott roma gyerek volt, túlnyomó többségük pedig magyar iskolákba járt. Ugyanezen felmérés szerint a roma tanulók leggyakrabban a 9. osztályig folytatják tanulmányaikat Kárpátalján, tehát a középfokú oktatásig már nagyon kevesen jutnak el¹². Alapvetően az általunk megkérdezettekkel érkezett gyermekek legtöbbször iskoláskorú, tehát az 1-4. elemi osztályokat vagy az 5-9. általános iskolai szintet végezte Kárpátalján a háború előtt. A 16 évesnél idősebb gyermekek az ideérkező családokban jelentősen kevesebben voltak, de közöttük elenyésző volt azoknak a száma, akik a középfokú tanulmányokat, tehát a 10. osztályt megkezdtek volna Ukrajnában.

A kárpátaljai roma gyermekek oktatásában is megjelennek szegregáló vonások. Ahogyan a Roma Women Fund Chiricli jelentése kiemeli,

¹¹ (Cséke & Fónai, 2018)

¹² (Braun et al., 2010, pp. 52–79)

Kárpátalján legalább 15 olyan iskola van, ahol a roma gyerekek aránya 50-70% és 8 olyan, ahol több, mint 70%.¹³ Az általunk megkérdezett szülők legtöbbször (47%-a) szerint gyermekeik olyan iskolába/óvodába jártak, ahol néhányan romák voltak, 22%-a válaszolta azt, hogy az iskolában a gyerekek többsége roma volt, és 25%-a pedig azt, hogy minden gyerek roma volt az iskolában, ahova a gyereke/gyerekei jártak. A megkérdezettek közül mindössze néhány szülő válaszolta azt, hogy a gyereke/gyerekei olyan intézménybe jártak, ahol nem voltak romák.

Ezek az iskolák rossz körülmények között működnek, nem nyújtanak megfelelő oktatást, és a gyerekek gyakran – megfelelő ruházat, cipő, vagy más, az iskolába járáshoz szükséges mindennapi szükségletek

5. ábra – Roma gyermekek aránya a menekült gyermekek iskoláiban Ukrajnában

¹³ (Tsivily, 2022)

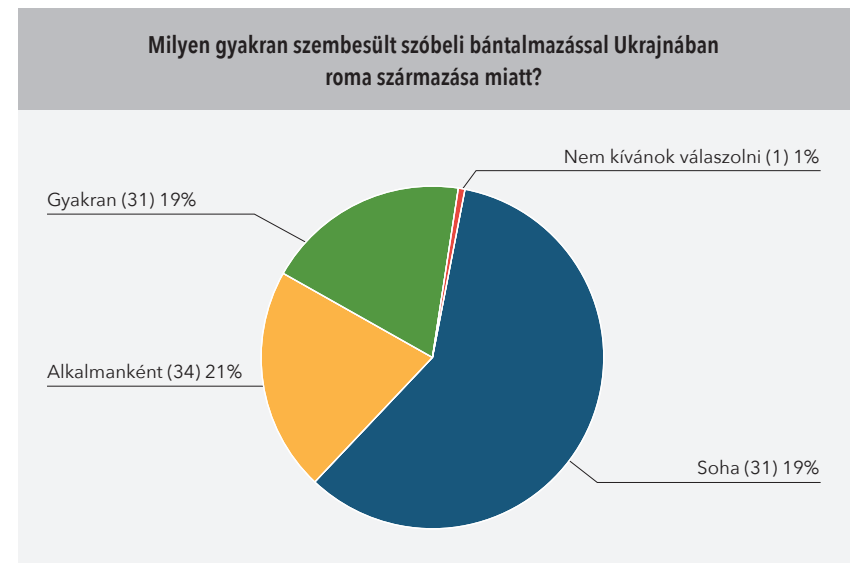
hiányában – kimaradnak az iskolából. Ezt a helyzetet a COVID–19 súlyosbította, sok válaszadónk beszámolt arról, hogy a gyerekei az elmúlt 1-2 évben egyáltalán nem is vettek részt online oktatásban, mivel ahhoz megfelelő technikai felszereltségük nem volt.¹⁴

MAGYARAJKÚ ROMÁKKAL SZEMBENI ELŐÍTÉLETEK, ETNIKAI FESZÜLTSEGEK KÁRPÁTALJÁN

Az etnikumközi feszültségeket tekintve a kárpátaljai magyarajkú romák sajátos helyzetben vannak a helyi hatalmi egyenlőtlenségek tekintetében, hiszen magyar és roma kisebbségiként is ki vannak téve az előítéletes és kirekesztő beszédmódnak. Ezt az összetettséget a mi kutatásunk is tükrözi. Amikor arról kérdeztük az ideérkezőket, hogy tapasztaltak-e szóbeli bántalmazást roma származásuk miatt Ukrajnában, a válaszadók 59%-a azt válaszolta, hogy nem történt vele ilyen, 40%-uk viszont alkalmanként vagy gyakran szembesült rasszizáló beszédmóddal. Ennél is érdekesebb, hogy sokan, akik nemmel válaszoltak, hozzáfűzték, hogy amiatt, hogy romák nem, ellenben amiatt, hogy magyarok, rendre érték atrocitások a mindennapi életükben. Feltételezhető, hogy egy, a helyi viszonyokban formálisan és informálisan is többízben marginalizált társadalmi pozíció tekintetében nehéz, és talán nem is célravezető szétszázalni, hogy a magyarságuk vagy a roma származásuk miatt voltak áldozatai lealacsonyító beszédmódnak.

A válaszadók olyan tapasztalatokról számoltak be, minthogy közterületeken, köztintézményekben máshogy, lekezelően beszélnek velük, nem áll meg a busz, amikor ők várják a megállóban, mindig utoljára kerülnek sorra, vagy durva, rasszista szavakkal bántják őket. Sokan a saját iskolai tapasztalataikat is felidéztek, ahol a többi gyerek és a tanárok is kirekesztően bántak velük. Emellett a munkakeresésben is

gyakran előfordult több válaszadóval, hogy a származásuk miatt lettek elutasítva, vagy a munkahelyen a nem roma és/vagy ukrán kollégák közösítették ki őket. Az egyik válaszadó azt is említette, hogy mivel az ő családjuk már nem a táborban lakott, ezért őket nem bántották, hanem sokkal inkább azokat, akik a táborokban, mélyszegénységben éltek.

6. ábra – Szóbeli bántalmazás gyakorisága Ukrajnában

¹⁴ (Tsivilý, 2022)

5

AZ IDEÉRKEZÉS KÖRÜLMÉNYEI

Oroszország 2022. február 24-én indított Ukrajnával szembeni katonai agressziója óta több millió ember menekült el az országból, hogy uniós országokban és a Moldovai Köztársaság területén keressen menedéket. Ahogyan azt a ROR-n [Refugee Outreach and Research Network] összefoglalója is kiemeli, Magyarországon jelentős eltérés lehet az Ukrajnából az országba érkező menekültek és a védelmi rendszerbe regisztráltak száma között. A Belügyminisztérium májusi nyilatkozata szerint 578.531 menekült érkezett addig Magyarországra, míg más kormányzati adatok 700.000 és 1 millió fő között mozognak. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának legfrissebb adatai alapján azonban a háború kitörése óta mindössze 30.000 személy regisztrált Magyarországon menekültügyi védelmi rendszerében valamilyen formában. Érdekes ezt a környező országok adataival összehasonlítani: Szlovákiában 425 ezer menekültből 75 ezren kaptak ideiglenes védelmet. Lengyelországban 3,6 millióból egymillió személy esetében volt ez a helyzet¹⁵.

A regisztrált menekültek relatíve alacsony száma egy összetett helyzetre utal. Egyrészt feltételezhető, hogy a Magyarországra érkező menekültek jelentős része nem kér védelmet, hanem más országokba utazik tovább. Emellett viszont a magyar menekültügyi rendszernek van egy hézagos pontja, amely elsősorban éppen a Kárpátaljáról menekült magyarajkúakat érinti. 2011-ben a magyar kormány bevezette az egyszerűsített honosítás törvényét, amely a magyar állampolgárság megszerzésének egyszerűsített eljárását jelenti a külföldön

¹⁵ A ROR-n júniusi helyzetértékelése a menekültek helyzetéről és a környező európai országok menekültügyi rendszereiről (Müller, 2022). <http://www.ror-n.org/>

élő magyarok számára. A törvényt követően 2015-ig mintegy 94.000 kárpátaljai magyar kapott kettős állampolgárságot és ezzel magyar útlevelet, jellemzően munkavállalás céljából¹⁶. A Helsinki Bizottság tájékoztatója alapján a magyar állampolgárok nem kérhetik ugyan az ukrán állampolgároknak és hozzátartozóiknak járó menedékes státuszt, de elméletben jogosultak azokra az ellátásokra és kedvezményekre, amelyek ezzel a státusszal járnak¹⁷.

Azonban a háború első heteiben civil szervezetek dolgozói több ízben beszámoltak arról, hogy megfelelő infrastruktúra hiányában a határnál nem minden ideérkező kap megfelelő tájékoztatást a menekültek számára elérhető lehetőségekről és az ehhez szükséges regisztrációs folyamatról. Ennek fényében megbecsülni is nehéz lenne, hogy hányan maradnak regisztrálatlanul, velük együtt mennyi a jelenleg Magyarországon tartózkodó menekültek száma, és ezek közül hányan érkeztek az általunk vizsgált kárpátaljai roma közösségekből¹⁸.

A roma családok ideérkezésének bizonytalan és nehezen átlátható körülményeit a kutatásunk is jól tükrözi. A 161 megkérdezett közül 59-en, azaz a teljes minta 37%-a válaszolta azt, hogy ukrán állampolgárként rendelkezik menedékes státusszal, 43-an (27%) pedig azt, hogy ukrán–magyar állampolgárok – így menedékes státuszt nem kaptak. A válaszadók 19%-a, tehát 30-an azt mondták, hogy ideiglenes tartózkodásra jogosító igazolást kaptak. 14-en válaszolták, hogy

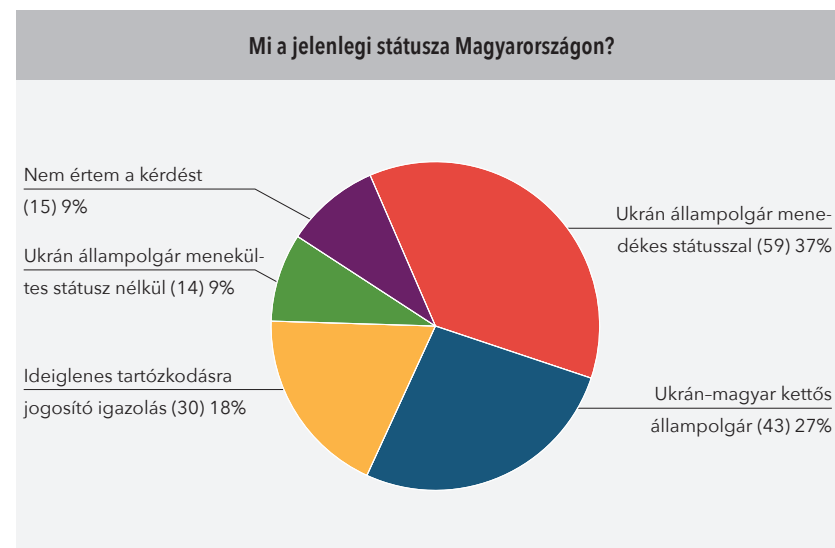
¹⁶ Ukrán lap az egyszerűsített honosítás törvény hatásairól (Tuzhansky, 2018). <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/09/20/7087153/>

¹⁷ Tájékoztató az Ukrajnából menekült ukrán–magyar kettős állampolgároknak. <https://helsinki.hu/tajekoztato-az-ukrajnabol-menekulo-ukran-magyar-kettos-allampolgaroknak/> (Magyar Helsinki Bizottság, 2022)

¹⁸ Többek között az *Átlátszó* írt a háború következtében ideérkező menekültek helyzetéről (*Átlátszó*, 2022). <https://atlatszo.hu/kozugy/2022/08/24/magyarorszag-nehany-tizezer-ukrajnai-menekultet-sem-kepes-rendesen-ellatni-civilek-vegzik-az-allam-segelymunkajat/>

ukrán állampolgárok, de még nincsen menedékes státuszuk, a válaszadók maradék 10%-a pedig nem értette a kérdést, vagy nem válaszolt.

Arról is beszámolt a sajtó, hogy az ideérkező roma menekültek elszállásolását, szállítását, élelemmel és higiéniai cikkekkel való ellátását elsősorban civil társadalmi és egyházi kezdeményezések szervezték meg¹⁹. A kutatásunkban 161 válaszadóból 93-an voltak, akik azt nyilatkozták, hogy kaptak segítséget, eligazítást a határnál. Ők szintén civileket, szociális munkásokat, egyházi szervezetek dolgozóit emeltek ki. Közülük 44-en vannak azok, akik ukrán állampolgárok és megkapták a menedékes státuszt, 3-an, akiknek nincs még menedékes státusza, és 16-an az ukrán–magyar állampolgárok. A válaszadók

7. ábra – Az ideérkező roma menekültek státusza Magyarországon

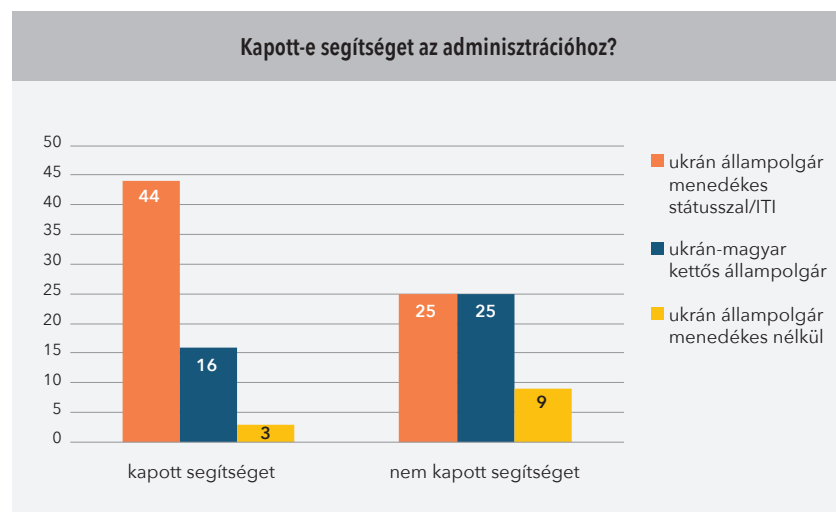
¹⁹ (*Átlátszó*, 2022)

41%-a mondta, hogy nem kapott semmilyen segítséget az adminisztrációhoz, ezek közül 25-en vannak azok, akik kettős állampolgárok, 9-en, akik ukrán állampolgárok menedékes státusz nélkül, és 25-en, akiknek ennek ellenére sikerült elintézni a menedékes státuszt vagy az ITI-t.

S habár a legtöbb válaszadó azt jelezte vissza, hogy a civilek és aktivisták segítőkészek voltak velük a határnál, a Magyarországra érkezés folyamata összességében megterhelő folyamat volt mindenkinek. Az ideérkező kárpátaljai romák között elsősorban busszal és vonattal érkeztek nők gyerekekkel, de olyan is volt, hogy a határmenti falvakból egyszerűen átsétáltak Magyarországra. Jellemző volt, hogy a vonatra/buszra sokáig kellett várakozni, majd a határhoz érkezéskor is órákat, de akár egy egész napot is eltöltöttek a családok, amíg kiderült, hogy hol tudják őket elszállásolni. A férfiak már vagy itt tartózkodtak a munkahelyeik révén, vagy a katonai szolgálat miatt nem tudták átlépni

a határt. Az a néhány férfi, akikkel sikerült megkérdezni és Ukrajnából érkeztek a háború kitörése után, jellemzően irregulárisan, gyalog, vagy a Tiszát átúszva tudott Magyarországra szökni.

Vannak tehát, akik csak átutaznak Magyarországon, vagy rövid időre maradnak itt, mert tartósan más országokban telepednek le. A Kárpátaljáról érkező magyarajkú roma családoknak azonban jellemzően egyrészt nincs lehetőségük vagy kapcsolati hálójuk tovább utazni, másrészt nagy részüket idekötí, hogy a férfiak már a háború előtt is Magyarországon dolgoztak. A kárpátaljai cigány családok jelenlegi helyzete és jövője tehát elsősorban a magyar állami ellátószervektől és segítő szervezetektől függ. S ahogy az lenni szokott, a roma menekültek sérülékenységet ebben a helyzetben tovább növeli a romákkal szembeni általános előítéletesség és diszkrimináció.

8. ábra – Regisztrált és regisztrálatlan menekültek aránya aszerint, hogy kaptak-e segítséget az adminisztrációban

6

AZ IDEÉRKEZŐ ROMA CSALÁDOK HELYZETE MAGYARORSZÁGON

A ROMA MENEKÜLTEK LAKHATÁSI HELYZETE

Ahogy korábban már szó esett róla, a kutatás során 18 helyszínen készítettünk interjút, ebből 16 alkalommal a kérdőívek a menekültek szálláshelyein készültek, a maradék két esetben pedig a közelben elszállásolt menekülteket segítő szervezetek elosztópontjain vagy közösségi tereiben. Ennek mentén a kutatók megismerték valamennyi válaszadó és családjuk jelenlegi lakókörülményeit. A háború elől menekülőket Magyarországon egy leépített menekültügyi rendszer és egy alapvetően is forrás- és kapacitáshiányos szociális juttatási rendszer fogadta²⁰. Ebben a helyzetben a menekültek lakhatását egyrészt civilek felajánlásai, illetve a szervezettebb, hosszabbtávú elszállásolást főleg egyházi, civil és önkormányzati szervezetek oldják meg, helyenként a katasztrófavédelemmel együttműködve.

Adataink alapján jól láthatóan gyakori, hogy a kárpátaljai roma családok jórészt kiszorultak az olyan lakhatási lehetőségekből, mint a szívésségi, vagy csökkentett árú magánlakások. A 161 roma megkérdezett menekült közül mindössze 49-en kerültek átmeneti szívésségi lakásba, vagy csökkentett árú albérletben elhelyezésre, 110-en kerültek családjukkal az adatfelvétel idején menekültszállókra. 1 valaki válaszolta, hogy a kérdés idején hotelben volt elszállásolva.

A lakásba került roma menekültek jellemzően civil szervezetek lakhatási programjain keresztül jutottak lakhatáshoz. Itt általában az történt, hogy a civil szervezetek dolgozói segítettek a menekült családokat

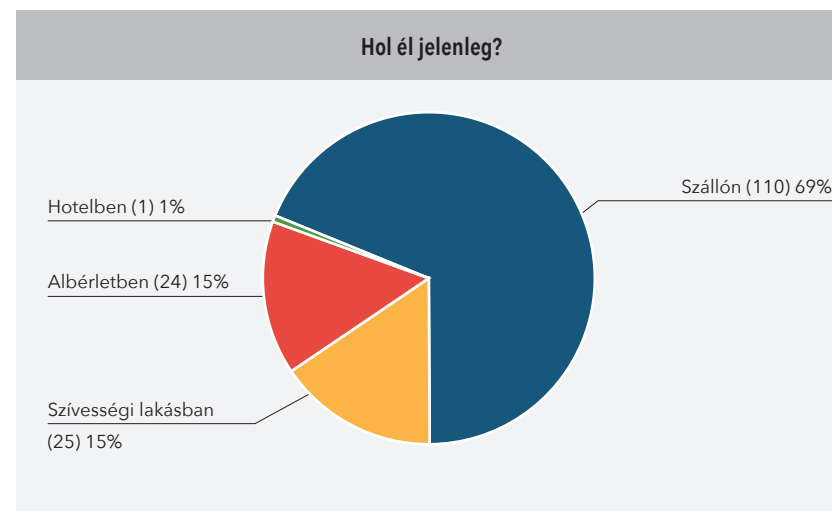
²⁰ (Pósfai & Szabó, 2022)

szolidaritási szállás jellegű lakásokban elhelyezni, és/vagy lakásügynökségként ők kötötték lakásbérleti szerződést a menekült bérlőket fogadó lakástulajdonosokkal. Ebben nagyobb donorok – mint az ENSZ – finanszírozásán keresztül lakásbérleti támogatást is tudtak nyújtani a családoknak²¹. Változó, hogy ezekben a lakásokban milyen életkörülmények jutottak a roma menekült családoknak osztályrészül. Azok a lakásban elhelyezett roma családok, akikkel a Romaversitas kutatói interjúztak, általában a VIII. vagy X. kerület külső részein, szegényes, zsúfolt körülmények között éltek.

A Kárpátaljáról menekült roma családok elsősorban tehát rögtönzött menekültszállóvá alakított civil, egyházi és önkormányzati intézményekben kaptak menedéket, amelyeket helyenként a katasztrófavédelemmel együttműködve üzemeltettek a segítők. Általában olyan intézményekből lettek menekültszállók, amelyekben adott, vagy gyorsan kialakítható volt az infrastruktúra arra, hogy nagyszámban szállásoljanak el embereket: a kérdőívek felvételekor laktak menekültek hajléktalanellátó intézményekben; családok átmeneti otthonában; munkásszállókon; nyári táborokban és kempingekben; oktatási intézményekben, közösségi házakban és lakókonténerekben is. A legtöbb menekültszállón 10-nél több roma menekült család élt, tehát az adott intézmény befogadóképességétől függően volt, ahol például 40-en, de olyan is, ahol 90-en vagy 100-an voltak elszállásolva gyerekekkel együtt.

A krízishelyzetből adódó korlátozott felkészültség miatt változó és esetleges volt, hogy milyen körülményeket és milyen távra tudtak biztosítani a Kárpátaljáról menekült roma családoknak az intézményi elhelyezésben. Mivel azonban a legtöbb szálló valójában a családok

²¹ Az Utcáról Lakásba Egyesület lakásbérleti támogatásokkal segít elhelyezni menekült családokat (24.hu, 2022b). <https://24.hu/belfold/2022/07/03/utcarol-lakasba-egyesulet-lakhas-ukrajna-menekultek/>

9. ábra – Roma menekültek szálláshelyei

átmeneti elszállásolásra volt csak berendezkedve, az alapvetően jobb vagy rosszabb körülményekkel bíró szállásokon is felmerültek ugyanazon problémák. Több szálláson – például kempingekben vagy konténerekben – nehezen, vagy egyáltalán nem volt megoldható a téliesítés. Volt olyan szálláshely, ahol ugyan a fűtés kivitelezhető volt, de a megró rezsiköltségek nehézkes intézményi finanszírozása miatt tűnt bizonytalanoknak a téli időszak alatti elhelyezés. Visszatérő probléma volt az is, hogy általában a legtöbb szálláson zsúfolt, szűkös szobákban laktak a menekült családok. A legtöbb intézményben igyekeztek családonként külön szobába helyezni az ideérkezőket, de például csak 1-2 vécé és zuhanyzó jutott több családra. Ezeken a helyeken volt, ahol több generáció – nagyszülők, szülők és gyerekek – élt egy térben emeletes ágyakon, de olyan is volt, hogy egy szűkös térben elhelyezett szélesebb ágyon kellett egy 4 fős családnak együtt aludnia. Máshol csak arra volt lehetőség, hogy egy szobában több családot helyezzenek el.

Több esetben a menekültszálló elhelyezkedése okozta a legnagyobb nehézséget a családok életében. A szállások gyakran az adott település külterületén, nehezen megközelíthető helyen voltak, ami megnehezítette a munkába járást vagy az iskoláztatást. Beszéltünk olyan férfiakkal, akik, habár a háború előtt már Budapesten dolgoztak, családjaikkal Debrecenben jutottak lakhatáshoz, amivel így megszűnt a foglalkoztatásuk. Néhány szálláshelyen az iskola- és munkába járást a menekülteknek szervezett buszjáratokkal próbálta orvosolni a helyi önkormányzat. Emellett több helyen komolyabb gondot okozott, hogy a szállás olyan környéken volt, ahol a családok nem érezték magukat biztonságban. Győr külterületén például, ahol nyáron egy konténerszállón 77 roma menekült került elhelyezésre, a helyi önkormányzat idővel parkóri szolgálatot állított fel, mert a családok azt tapasztalták, hogy a kerítésen keresztül idegenek zaklatják őket és gyerekeiket.

Az intézményi lakhatásban elhelyezett menekült roma családoknak térítési díjat jellemzően nem kell fizetni, és az önkormányzatok a napi háromszori étkezést is biztosítják²². Voltak olyan családok azonban, akik egy VIII. kerületi munkásszállón éltek havi 160.000 – 180.000 Ft térítési díj ellenében, és ellátást sem kaptak. Hogyan lehetséges ez? Az interjúk alapján a családok férfi tagjai leginkább úgy tudtak Magyarországon dolgozni a háború előtti években, hogy magánszolgáltató által üzemeltetett munkásszállón laktak. A szóbanforgó munkásszállón az Ukrajnából érkező férfiak – vegyesen kettős állampolgárságúak és ukrán állampolgárok – a vasiparban dolgoztak, a háború előtt nagyjából 60.000 Ft-ot fizettek fejenként a lakhatásért. Miután kitört a háború, a VIII. kerületi szálló üzemeltetője lehetővé tette, hogy a család többi tagja is beköltözzön a munkásszállóra, a lakhatás költségeit

²² Az EMMI tájékoztatója az Ukrajnából érkező családok támogatásához a család- és gyermekjóléti szolgáltatók számára: https://szocialisportal.hu/wp-content/uploads/2022/05/Menekult-Tajekoztato_osszedolgozott_vegleges_0525.pdf (Emberi Erőforrások Minisztériuma, 2021)

azonban az eredeti térítési díj háromszorosára emelte. A legfrissebb információk alapján az üzemeltető a megemelkedett fűtési költségek miatt nem vállalta tovább az itt élő családok elszállásolását. Közülük hét család azóta Aszódon talált szálláshelyet, kábé 85.000 Ft havi díj ellenében.

A ROMA MENEKÜLTEK FOGLALKOZTATÁSI HELYZETE

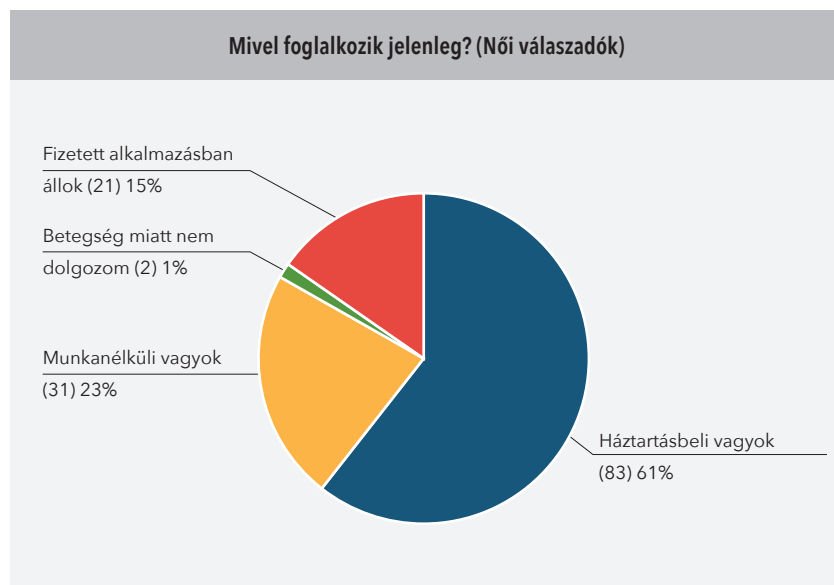
A menekültek társadalmi inklúziója szempontjából hosszútávon kiemelten fontos, hogy helyet találjanak a munka világában és stabil jövedelemforrásaik legyenek. A háború elől menekülőknél azonban az adott országba érkezést követően értelemszerűen bizonytalan a munkaerőpiaci helyzete. A munkakeresés folyamatát megnehezíti a helyismeret, kapcsolati háló és információs források hiánya, a nyelvi korlátok és a külföldiekkel szembeni előítéletesség²³. A kárpátaljai romák munkaerőpiaci helyzete ennél komplexebb.

Egyfelől, ahogy arról már korábban is szó esett, az elmúlt 6-7 évben az Ukrajnából érkező roma és nem roma munkavállalók számára egyre jobban kinyíltak bizonyos, képzetlen munkaerőt igénylő szektorok. Ebből adódóan a férfiaknak valószínűleg könnyebb elhelyezkedni, még azoknak is, akik azelőtt nem vállaltak Magyarországon munkát. Annál nagyobb problémát jelent a Kárpátaljáról érkező roma nők foglalkoztatási helyzete, akik kedvezőtlenebb munkaerőpiaci feltételekkel szembesülhetnek. Számos roma nő érkezett kisgyermekkel, illetve – ahogy a következőkben arra majd részletesen kitérünk – sok esetben a nagyobb gyermekeik sem jutottak el óvodába/iskolába Kárpátalján és Magyarországon sem. A foglalkoztatás lehetőségét az is nehezíti, hogy sok kárpátaljai roma nő még az általános iskolai tanulmányait

²³ (Budai, 2022)

sem fejezte be. Amíg a gyerekekről való gondoskodás, a háztartási feladatok ellátása teljes egészében rájuk hárul, a munkahelykeresés is nehézkes marad.

Adatfelvételünk alapján nehéz lenne nemek szerinti foglalkoztatási arányokról beszélni, hiszen a 161 interjúból mindössze 20 készült férfi válaszadóval. Ennek oka éppen az, hogy a legtöbb helyszínen főleg munkaidőben jártunk, amikor a férfiak dolgoztak, így túlnyomórészt nőkkel találkoztunk. A 20 férfi válaszadó közé ennek mentén nagyobb eséllyel kerültek be olyanok, akik valamilyen oknál fogva egyáltalán nem (8), vagy csak napszámban dolgoznak (6), és a valódi adatokhoz képest jóval kevesebben azok, akiknek rendszeres a foglalkoztatásuk (6). A helyszíni tapasztalatok és beszélgetések alapján a legtöbb kárpátjai roma férfi – akiknek nagyrésze tehát nem került be az adatfelvételbe – az építőiparban vagy vasiparban dolgozott.

10. ábra – Menekült roma nők munkaerőpiaci helyzete

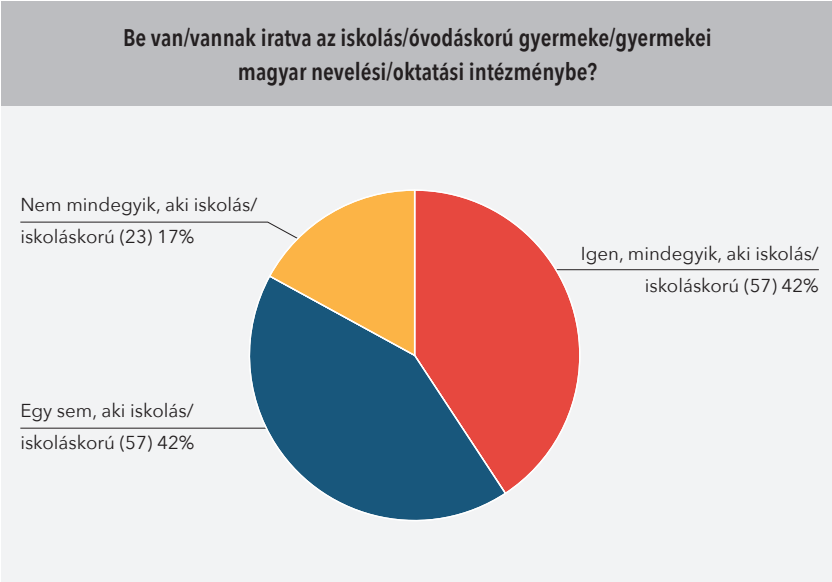
Önmagában is beszédes megnézni azonban a nők foglalkoztatási arányát. Ahogy az a 10. ábrán jól kirajzolódik, a 141 női válaszadó 71%-a háztartásbeliként vagy munkanélküliként hivatkozott magára, két válaszadó betegség miatt nem dolgozott, és mindössze a női válaszadók 15%-a, 21-en tudtak állandó munkahelyet találni. Azok, akik dolgoztak, jellemzően takarítói vagy konyhai kisegítői pozíciókban tudtak elhelyezkedni, de volt, aki áruösszekészítőként dolgozott az élelmiszeriparban és olyan is, aki idősgondozással foglalkozott. S bár a kérdőív nem tartalmazott erre vonatkozó kérdést, találkoztunk olyan menekültekkel, akiket a munkáltatójuk tudtán kívül nem jelentettek be, szerződés nélkül dolgoztattak, vagy visszatartották a béreiket.

A ROMA MENEKÜLT GYEREKEK ISKOLÁZTATÁSA

A háború elől menekülő gyerekek szempontjából kiemelten fontos, hogy a lehető leghamarabb részesüljenek rendszeres oktatásban. Ahogy a szakirodalom rámutat, bármilyen jellegű oktatással kapcsolatos tevékenység vagy elfoglaltság rendszerezi a mindennapokat, ami a gyermek biztonságérzetének alapvető eleme. Magyarországon a menedékkérő gyermekeknek a menedékkérelem benyújtásától kezdve joga van a közoktatáshoz, a menedékes státusz megszerzése után pedig minden gyermek tankötelessé válik. A kettős állampolgárságú menekült gyermekek szintúgy tankötelesek, papíron a lakóhelyhez tartozó körzetes iskola vagy óvoda köteles felvenni őket²⁴. Az alapvetően is túlterhelt magyar közoktatási rendszerben azonban a beiskoláztatás/óvodába szoktatás nehézkes adminisztratív és érzelmi folyamat lehet a menekült szülők és gyermekek számára, amelyben a kárpátjai roma menekült gyermekek egy sok szempontból különösen sérülékeny csoportként vannak jelen.

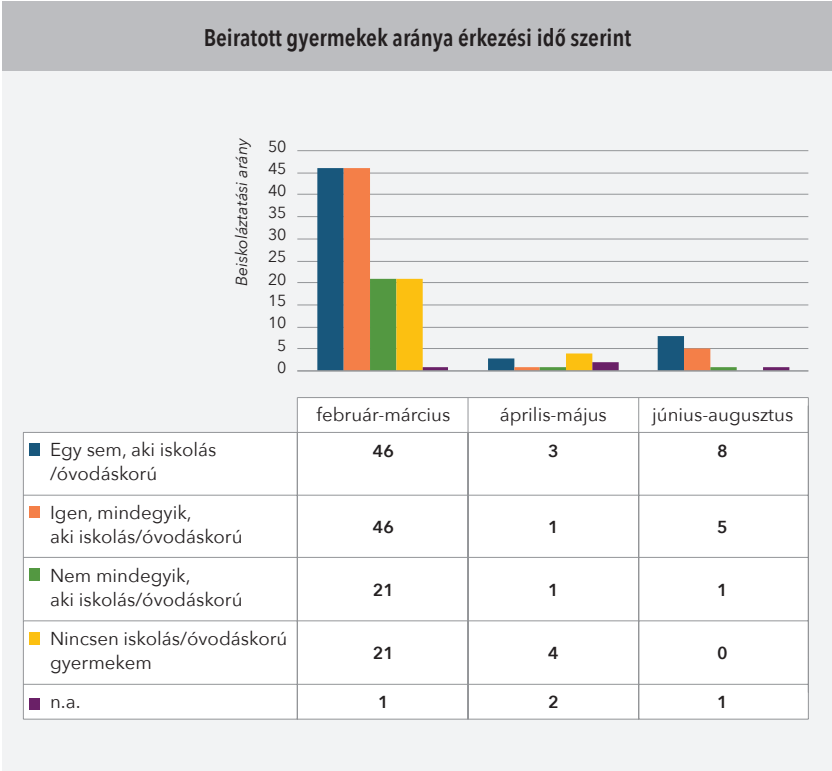
²⁴ (Bognár & Hetzer, 2022)

A mi adataink azt mutatják, hogy arányaiban meglehetősen kevés, mindössze a családok a 41%-ban jutott el minden iskoláskorú/óvodáskorú kárpátaljai roma gyermek iskolába/óvodába az adatfelvétel idején a megkérdezettek körében. A szülők 17 %-a válaszolta azt, hogy valamennyi gyermeke eljutott óvodába/iskolába, de nem mindegyik, aki iskolás/óvodáskorú, és 57 családban (42%) pedig egy iskolás/óvodáskorú gyermek sem került be a közoktatásba. S mivel a megkérdezettek túlnyomórésze, 127-en a háború kitörése után közvetlen, illetve márciusban érkezett, és mindössze 18-an május és szeptember között, téves lenne azt gondolni, hogy ennek oka elsősorban a nyári szünet lenne. Azok között, akik február és március környékén érkeztek, hasonlóan alacsony a beiskolázott/óvodába járó gyermekek aránya: mindössze 46 család volt, ahol minden iskolás/óvodáskorú gyermek oktatási/nevelési intézménybe került, 21 családban a kér-

11. ábra – Magyarországon iskolába/óvodába járó menekült roma gyermekek aránya

dezés idején valamennyi gyermek eljutott, de nem az összes, és 46 válaszadó szülő gyermekei közül egy iskolás/óvodáskorú sem került be oktatási/nevelési intézménybe. Emellett jellemző volt, hogy a szülők nemcsak a formális oktatási/nevelési intézményeket tekintették beiskoláztatásnak, hanem bármilyen, civil vagy egyházi szervezet által működtetett tanodai tevékenységet is. Ha ezt figyelembe vesszük, talán még aggasztóbb, hogy jelentősen sok gyermek nem hogy a közoktatásba nem került be, de bármilyen rendszeres nevelési/oktatási napközi foglalkozás sem jutott el hozzájuk.

12. ábra – Magyarországon iskolába/óvodába járó menekült roma gyermekek aránya érkezési idő szerint

Miért ilyen kevés kárpátaljai roma gyermek jutott oktatáshoz/óvodai ellátáshoz a kérdőívezés idején? A kutatási és a civil segítő szervezetek tapasztalata alapján ennek több oka van. Egyfelől, a beiskoláztatást több adminisztratív lépés előzi meg – mint a bejelentett lakcím, TAJ szám megléte, NEK adatlap – amelyekben helyismeret és segítség nélkül alapvetően is nehéz eligazodni. Ahogy azt többen is visszaigazolták, a kárpátaljai menekült roma családok számára, akiknek nagy hányada a saját státuszáról és ellátásaikról sem kapott megfelelő tájékoztatást, ezek a lépések segítség hiányában nagyon nehezek. Emellett több válaszadó, akiknek gyermekei nem kerültek közoktatásba, arra hivatkozott, hogy nem tudják, hogy szeptembertől hol lesz lakhatásuk és ennek fényében melyik körzeti iskolába/óvodába kell a gyerekeknek járnia majd.

Fontos megjegyezni, hogy a kárpátaljai roma gyermekek eleve meglévő iskolai hátrányai is tovább rontják a közoktatásba kerülés esélyét. Azok például, akik a 16. életévüket betöltötték, jellemzően már az ukrán oktatási rendszerben lemorzsolódtak, sok esetben már előbb is – őket nevezzük korai iskolaelhagyóknak. Mivel Magyarországon 16 év a tankötelezettségi korhatár, ők már itt sem kerülnek be a rendszerbe – annál előbb lépnek be a munka világába. Emellett mivel sok család egyáltalán nem is került nyilvántartásba, a még tankötelezett, de már tinédzser korú gyerekek elkallódása is valószínű. Ahogy az a fenti ábrán is látszik, bőven volt olyan család, ahol nemcsak a 16 évesnél idősebb gyermekek morzsolódtak le, hanem a nagyobb, de még iskoláskorú/óvodáskorú gyermekek is, és csak a kisebbek jutottak el magyar köznevelési intézménybe.

Fontos arról is beszámolni, hogy azok a gyerekek, akik hozzájutottak valamilyen jellegű oktatási/nevelési célú foglalkozáshoz, mit tapasztaltak a szülők meglátása szerint. Volt, aki formális közoktatási intézménybe került, de a legtöbb gyerekkel civil és egyházi szervezetek által működtetett tanodákban foglalkoztak, és néhányan azt mondták, hogy szeptembertől fog gyermekük a „nagyiskolába” járni.

A legtöbb szülő megfelelőnek gondolta az adott oktatási/nevelési célú tevékenységet és a tanítókat befogadónak, figyelmesnek értékelte. Abból fakadóan viszont, hogy sok gyerek nem jutott hozzá Kárpátalján a korosztályának megfelelő szintű oktatáshoz, olyan gyerekeket, akik formális oktatásba kerültek, sok esetben visszásorolták alacsonyabb osztályokba.

Megkérdeztük azt is, hogy mit tartanak a legnagyobb kihívásnak gyermekeik iskoláztatásával/óvodába járatásával kapcsolatban – azokat is, akiknek a gyerekei a kérdőívezéskor még nem jártak közoktatásba. A legtöbb szülő azt említette, hogy a gyermeknek nem tudott/tudna biztosítani megfelelő felszerelést és ruházkodást az iskolába járásához, illetve többen tartottak az iskoláztatás költségeitől. Voltak, akik tartottak attól, hogy gyermekei olyan iskolába járnak majd, ahol nem lesznek kárpátaljaiak, és néhány szülő tapasztalta is, hogy a beiskolázott gyerekeire kevésbé figyeltek a tanítók, illetve olyan, akit a többi kortársa bántott származása miatt. Több esetben messze volt az iskola a család akkori lakóhelyétől, nehézkes volt megoldani a mindennapi iskolába járást. Ezenkívül többen említették, hogy az adminisztratív ügyintézés jelenti a legnagyobb kihívást: hogy legyen bejelentett lakcím, regisztrált státusz és TAJ-szám a gyermeknek.

7

KUTATÓI REFLEXIÓK

A lakhatás, a munka, az oktatás és az egészségügyi ellátás a Magyarországon tartózkodó kárpátaljai romák társadalmi inklúziójának egymással szoros összefüggésben lévő alapvető feltételei. Ahogy láttuk azonban, a családok jelenlegi életkörülményei számos bizonytalanságot rejtene, onnantól kezdve, hogy regisztrálatlanul maradnak, azon keresztül, hogy tömegszállásokon kapnak helyet odáig, hogy a gyermekek nem jutnak el az iskolába. De miért éppen a kárpátaljai roma családok kerülnek ilyen helyzetbe? A következőkben ezt a kutatók reflexiója alapján járjuk körül, kiemelve a kirekesztés megannyi formáját, amelyekre a kérdőív nem világított rá.

A kutatás alapján látszik, hogy a roma menekültek ideérkezésének folyamatát nagyban alakítják az etnikai megkülönböztetés és a szegregált elhelyezés rejtett és nyílt mechanizmusai. Számos hír érkezett arról, hogy éppen a roma menekültek voltak azok, akik nem kaptak teljeskörű tájékoztatást, akiknek a hosszútávú elszállásolása nem lett megoldva, és akik elestek a menekülteknek járó támogatásoktól. Részben a határnál dolgozók tájékoztatatlansága miatt is lehetett például, hogy valamennyi kettős állampolgárságú kárpátaljai romát a határnál magyar állampolgárként kezeltek, és a nekik is járó segítségekről nem informálták őket. Viszont – ahogy arról a civilek is beszámoltak – a romákkal szembeni előítéleteknek és diszkriminatív beidegződéseknek is szerepe van abban, hogy a romák segítség nélkül maradnak. Ennek mentén előfordulhat, és kutatásunk alapján elő is fordult, hogy még olyan kárpátaljai menekülteket sem irányítottak regisztrálásra, akiknek a kettős állampolgársága sem volt meg, de egy lapon kezelték őket a kettős állampolgárokkal: mert a határnál a romákat gyakran nem menekültként, hanem elsősorban romaként kezelték.

Ahogy már a civil reflexióknál is kitértünk rá, a határnál állomásozó hatóságok a roma menekültekkel való feszültségeiket leginkább a romák viselkedésének etnicizálásával magyarázták – olyan szólamokkal, amelyek azt hangsúlyozzák, hogy a romák hangosak, koszosak, sokan vannak, és a segélyekért érkeztek. A kutatói tapasztalatok alapján ehhez hasonló esetek gyakran előfordultak a szálláshely környéki helyiekkel és a segítőkkel is. Többízben szemtanúi voltunk, hogy a segítő szervezetek dolgozói lekezelően, paternalistán viszonyultak a roma menekültekhez, akikkel kapcsolatban álltak. Alapvetően a roma menekülteknek alig volt kapcsolata a helyi lakossággal, egy-két helyen viszont felmerültek konfliktusok. Egy család esetében például, akik lakásban kerültek elhelyezésre, a szomszédok nehezményezték, hogy az udvaron játszó gyerekek hangosak – annyira, hogy rendőrséggel fenyegetőztek. Hozzá kell tenni, hogy a család zsúfolt körülmények között élt, ami megnehezítette, hogy a gyermekek napközben a lakásban tartózkodjanak.

Összetett probléma, hogy viszonylag kevés kárpátaljai roma család került elhelyezésre lakásokban. Az elmúlt évek lakáspiaci változásai – a lakásárak és bérleti díjak kiugró megemelkedése – a rosszabb társadalmi helyzetűek lakásbérletét jelentősen megnehezítette. Ebben a helyzetben a legtöbb, mélyszegénységből érkező roma család, akiknek a foglalkoztatása is bizonytalan, a szerződéskötéses bérlet mellett még lakásbérleti támogatás mellett sem tudná kifizetni. Az is probléma, hogy alapvetően is kevés, és az elhúzódozó háborús helyzet kitörése óta egyre kevesebb a lakás felajánlás menekültek számára. Emellett a legtöbb felajánlás átmeneti, pár hónapra szól, a kárpátaljai roma családoknak pedig egyéb perspektíva hiányában ennél hosszabbtávú lakhatásra van szüksége. A lakásban élő roma menekültek nagy része bizonytalan volt azzal kapcsolatban, hogy meddig maradhatnak jelenlegi lakóhelyükön. Nyilvánvaló volt azonban, hogy a roma menekültek a lakástulajdonosok előítéletei miatt is kiszorultak a lakáspiacról. A strukturális egyenlőtlenségek a romaellenes lakáspiaci diszkriminációval együtt elvágják a roma családoktól az intézményi lakhatásból érdemileg kivezető utakat.

Térjünk át a munkaerőpiaci helyzet kérdéseire. Az, hogy a kárpátaljai roma férfiak számára elérhetőek bizonyos munkaerőpiaci pozíciók, biztos jövedelemforrást jelent a családok számára. Ezek az alapvetően alacsonypresztízsű munkahelyek azonban nem járnak együtt nagyobb helyismerettel vagy kiterjedt kapcsolati hálóval – a férfiaknak jellemzően a háború előtti években a munkatársaikon kívül nem voltak magyarországi ismerőseik. Így nehéz elképzelni, hogy a férfiak foglalkoztatása fogja önmagában megoldani a családok társadalmi inklúzióját.

Emellett a nőknek jellemzően kevés a mozgásterük arra, hogy olyan munkát találjanak, amelyet megfelelően össze tudnak egyeztetni reprodukív feladataikkal és a gyermekeik iskoláztatásával. Egy családban például, akik lakásban tudtak elhelyezkedni a VIII. kerületben, a gyermeknek speciális igényű iskolára volt szüksége egy veleszületett betegség miatt. A XXII. kerületben találtak olyan iskolát, ami fogadta a gyermeket, munkahelyhez viszont az anya csak a XI. kerületben jutott. Ez azzal a teherrel járt, hogy az anya összesen körülbelül 4 órát utazott a lakóhelyétől az iskoláig, onnan a munkahelyéig és vissza. Egy másik nő azért nem tudott dolgozni, mert a fia, aki cukorbeteg, 24 órás felügyeletet igényel. Olyan iskolára lenne szüksége, ahol ő is bent lehet, vagy olyan munkahelyre, amely közel van az iskolához, helyismeret és kapcsolati háló nélkül azonban nem tudja, milyen lehetőségei vannak. Annál is inkább, hogy az oktatás és munkaerőpiac diszkriminatív mechanizmusai miatt még korlátozottabban juthat hozzá az igényeinek megfelelő munkához vagy iskolához.

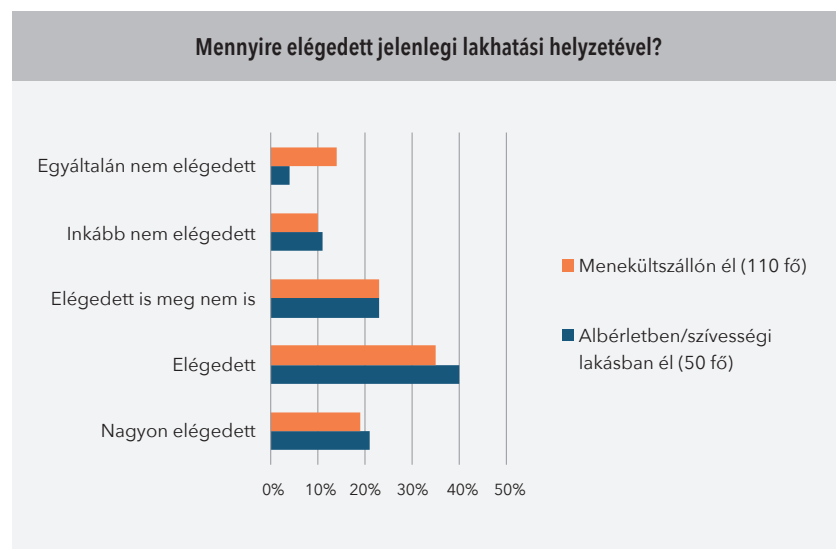
Érdemes kitérni arra, hogy hogyan alakul az érintettek szubjektív értékelése saját helyzetükkal kapcsolatban, amelyet kutatói szemszögből sokhelyütt diszkriminatív vagy szegregáló gyakorlatok alakítanak. A 6. ábrán például látszik, hogy azok, akik menekültszállón éltek, nem

mutattak kiugróan nagy elégedetlenséget lakhatási helyzetükkel kapcsolatban azokhoz képest, akik szívdességi lakáshoz/csökkentett árú albérletre jutottak. Az albérletben/szívdességi lakásban élők összesen 61%-a elégedett, vagy nagyon elégedett volt lakhatási helyzetével, míg a menekültszállón élők esetében ez az arány 54%. Ezeket az arányokat kutatói tapasztalataink is visszaigazolták. Sokszor meglepőnek hatott, hogy az adott, meglehetősen bizonytalan tőnő helyzetükhez képest kifejezetten hálásak voltak a körülményeikért. Rasszista, megkülönböztető bánásmódról pedig a válaszadók zőme nem számolt be. A kutatóink reflexiói szerint ez ahhoz köthető, hogy Kárpátalján ezek a családok erősen szegregált körülmények között éltek mélyszegénységben. Ez egyrészt jelenti azt, hogy az otthoni körülményekhez képest a menekültszálló ellátása is sokszor jobb lehet. Másrészt, etnikailag marginalizált közösségek éppen azért nem tapasztalnak rasszizmust mindennapi életükben, mert szinte egyáltalán nem férnek hozzá olyan mainstream társadalmi terekhez, amelyekben ilyen

atrocitások érnék őket – amely társadalmi terek viszont elengedhetetlenek lennének a megfelelő életkörülményekhez.

Azt figyelembe kell venni viszont, hogy a fent részletezett struktúrális folyamatokban és egyéni interakciókban rejlő előítéletes és kirekesztő mechanizmusok akkor is gátolják az érintettek társadalmi inklúzióját, ha ez szavak formájában nem is artikulálódik bennük. Ennek a folyamatnak a része az is, hogy nem találják a helyüket a társadalmi ellátórendszer intézményeiben, a gyermekek pedig az iskolában. Egy édesanya például, aki a főváros egyik közintézményében volt elszállásolva, ikreket várt, viszont terhesgondozásra sokáig visszajárt Kárpátaljára, mert az itthoni egészségügyi ellátással kapcsolatban helyismeret és megfelelő tájékoztatás híján bizalmatlan volt.

Nem meglepő, hogy amikor arról kérdeztük a családokat, hogy mire lenne szükségük ahhoz, hogy itt maradjanak, az önálló lakhatást, munkát, és a gyermek iskoláztatásához szükséges megfelelő körülményeket említették – ezek a mindennapi élet alapvető feltételei, amelyek a roma menekültek számára számos nehézséget és bizonytalanságot rejtenek. Ezt a bizonytalanságérzetet tükrözi az is, hogy annak ellenére, hogy a férfiak zőme Magyarországon dolgozik, és Kárpátalján a legtöbben mélyszegénységben éltek, a megkérdezett családok hosszútávon visszaköltöznének Ukrajnába, „hiszen az az otthonuk”. Az viszont, hogy meddig élnek itt, leginkább külső, egyelőre beláthatatlan tényezőktől függ. A civilek, nemzetközi és hazai szakpolitikai és jogi aktorok számára együttesen megoldandó feladat, hogy a mindennapi élethez szükséges alapvető körülményekhez a kárpátaljai roma családok is hozzájussanak Magyarországon.

13. ábra – Elégedettségi arány lakóhely szerinti megoszlása

8

HIVATKOZOTT IRODALOM

24.hu. (2022a). *Kárpátaljai romák vesztegelnek napok óta a záhonyi állomáson, fogalmuk sincs, hová menjenek*. <https://24.hu/kozelet/2022/02/27/orosz-ukran-haboru-karpatalja-zahony-romak-menekultek/>

24.hu. (2022b). *„Nekem volt helyem, egy csomó embernek pedig hely kell. Ennyi”*. <https://24.hu/belfold/2022/07/03/utcarol-lakasba-egyesuletlakhatas-ukrajna-menekultek/>

Átlátszó. (2022). *Magyarország néhány tízezer ukrainai menekültet sem képes rendesen ellátni, civilek végzik az állam segélymunkáját*. <https://atlat-szo.hu/kozugy/2022/08/24/magyarorszag-nehany-tizezer-ukrajnai-menekultet-sem-kepes-rendesen-ellatni-civilek-vegzik-az-allam-segelymunkajat/>

Bognár, K., & Hetzer, K. (2022). Milyen a jó iskola? Nemzetközi védelemben részesített gyerekek iskolai beilleszkedésének támogatása. In A. Kováts & B. Soltész (Eds.), *Valahol Otthon Lenni*. Menedék – Migránsokat Segítő Egyesület.

Borbély, S. (2015). „Az ukrán, utolsó cigány” – a külföldi bevándorlás mikropolitikája egy határvidéki településen, Kispaládon. *Tér És Társadalom*, 29(3), 3–32. <https://doi.org/10.17649/tet.29.3.2708>

Braun, L., Csernicskó, I., & Molnár, J. (2010). *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.

Budai, B. (2022). Nemzetközi védelemben részesített személyek munkaerőpiaci helyzetének alakulása a COVID-19 járvány idején. In A. Kováts & B. Soltész (Eds.), *Valahol Otthon Lenni*. Menedék – Migránsokat Segítő Egyesület.

Chirikli. (2022, June 20). *Roma Women Fund Chirikli*. Since February 2022 about 100 000 Roma Fleeing from the War in Ukraine to the EU. <http://www.chirikli.com.ua/index.php/en/library/item/275-since-february-2022-about-100-000-roma-fleeing-from-the-war-in-ukraine-to-the-eu>

Cséke, K., & Fónai, M. (2018). A kezdet kezdetén: Kárpátaljai roma tanulók az iskolában. In J. Torgyik (Ed.), *Néhány társadalomtudo-*

mányi kutatás és innováció. International Research Institute. <https://doi.org/10.18427/iri-2018-0107>

Emberi Erőforrások Minisztériuma. (2021). *Tájékoztató az Ukrajnából érkező családok támogatásához a család-és gyermekjóléti szolgáltatók számára*.

Hohmann, K., Karimi, N., Sabbiti, L., & Schwenzer, V. (2021). *Action research for inclusion: migrant women and girls in sports*.

Magyar Helsinki Bizottság. (2022). *Tájékoztató az Ukrajnából menekült ukrán-magyar kettős állampolgároknak*. <https://helsinki.hu/tajekoztato-az-ukrajnabol-menekulo-ukran-magyar-kettos-allampolgaroknak/>

Mérce. (2022). *Menekültválság a felülről szitott migránsgyűlölet országában*. <https://merce.hu/2022/03/25/menekultvalsag-a-felulrol-szitott-migransgyulolet-orszagaban/>

Müller, S. (2022). *Forced Migration and the Roma in Ukraine*. <http://www.ror-n.org/>

Pósfai, Z., & Szabó, L. (2022). A nemzetközi védelemben részesített személyek lakhatási helyzete Magyarországon. In A. Kováts & B. Soltész (Eds.), *Valahol Otthon Lenni*. Menedék – Migránsokat Segítő Egyesület. www.forintegration.eu

Somekh, B. (1995). The Contribution of Action Research to Development in Social Endeavours: a position paper on action research methodology. *British Educational Research Journal*, 21(3), 339–355. <https://doi.org/10.1080/0141192950210307>

Tsivily, O. (2022). *A guide to establishing liaison with Roma refugees from Ukraine in European Countries*.

Tuzhansky, D. (2018). *100 тисяч вірних Угорщині: історія та приховані деталі паспортного скандалу на Закарпатті*. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/09/20/7087153/>